

George H. Mead

A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból

Mind, Self, and Society. 1934.

33. A gondolkodás és a kommunikáció társadalmi alapjai és funkciói

Az ember társadalmi-életteni módon ébred tudatára önmagának, és ugyanilyen módon ébred tudatára másoknak is: az, hogy tudatában van önmagának és más egyéneknek, egyaránt lényeges saját én-fejlődése és annak a szervezett társadalomnak vagy társadalmi csoportnak a fejlődése szempontjából, amelyhez tartozik.

A magam részéről a másik egyénben való részvétellel járó kommunikációt tekintem az ember társadalmi szervezete alapjának. Ez megköveteli a másik megjelenését az énben, a másik azonosulását az énnel, végül azt, hogy az öntudatosságig a másik révén érjünk el. Az ilyen természetű részvételt teszi lehetővé a kommunikáció azon fajtája, amelynek megvalósítására csak az ember képes: ez a kommunikáció különbözik azon más egyedek közötti kommunikáció-típusoktól, akiknek a társadalmi nem ezen az elven épül. Tárgyaltuk már az úgynevezett órálat esetét, amely úgyszólván közli a veszély észlelését a csorda többi tagjával, ahogy a kotlóstyúk kotkodácsolása is a csibékkel való kommunikáció megnyilvánulásának tekinthető. Bizonyos körülmények között valamely egyed gesztusa arra szolgál, hogy a többi egyedet a külső körülményekkel szemben megfelelő attitűddel vértesse fel. Bizonyos értelemben azt mondhatjuk, hogy egyik egyed kommunikál a másikkal, de nyilvánvalóan különbség áll fenn az ilyen kommunikáció és az ön-tudatos kommunikáció között. Az egyed nem tudja, hogy kommunikáció megy végbe a másikkal. Jól illusztrálja ezt az úgynevezett tömeg-tudat, vagyis az az attitűd, amelyet a hallgatóság egy nagy hatású szónok befolyása alatt vesz fel. Az egyént befolyásolják a körülötte levők attitűdjei, ezek visszatükröződnek a hallgatóság tagjaiban, s így végül is a közönség egységes egészként reagál. Érezhetővé válik az egész közönség általános attitűdje. Ebben az esetben valóságos kommunikáció tanúi vagyunk: az egyik egyed olyan attitűdöt kommunikál a másikkal, amelyet azután a másik a környezet mindkettőjük számára lényeges részével szemben tanúsít. Az ilyen kommunikációs szint megtalálható az emberi csoport társadalmi szervezeténél alacsonyabb rendű társadalomtípus egyedeinél is.

Az emberi csoportban viszont nemcsak ezt a kommunikáció fajtát találjuk, hanem azt is, amelyben a gesztust alkalmazó, tehát kommunikációt létesítő személy nemcsak felveszi a másik egyén attitűdjét, hanem ki is váltja azt belőle. Ő maga tölti be a másik személy szerepét, akit ilyen módon stimulál és befolyásol. A másik szerepének átvállalása révén képes visszatámaszkodni önmagához és képes saját kommunikációs folyamatát irányítani. A másik szerepének az átvállalása (gyakran használtam már ezt a kifejezést!) nem pusztán csak múlt jelentőségű. Olyasmi ez, ami nem csupán a gesztusból következő vé-

letlen eredmény, hanem fontos mozzanat az együttműködésen alapuló tevékenység fejlődésében. Az efféle szerepátvállalás közvetlen hatása abban rejlik, hogy az egyén ellenőrizni tudja saját reakcióját.¹ Az együttműködésen alapuló folyamatban az egyén cselekvésének a szabályozása végbemehet magában az egyénnek a magatartásában, amennyiben át tudja vállalni a másik szerepét. Magának az egyén reakciójának ez az ellenőrzése, amely a másik szerepének átvállalásával megy végbe – ez adja meg az ilyen típusú kommunikáció értékét a csoporton belüli magatartás szervezésének szemszögéből. Az együttműködésre alapozott tevékenység folyamatát tovább képes fejleszteni, mint amennyire a nyájban mint olyanban, vagy a rovar-társadalomban fejleszhető.

Mindennek következtében a társadalmi ellenőrzés, amely például önkritika formájában nyilvánul meg, közvetlenül és átfogóan érvényesül az egyéni viselkedésben és magatartásban, s arra szolgál, hogy az egyént összehangolja cselekvéseivel a tapasztalás és a viselkedés azon szervezett társadalmi folyamatának vonatkozásában, amelyben maga is részt vesz. Az ember központi idegrendszerének élettani mechanizmusa lehetővé teszi számára más egyének attitűdjének, valamint azon szervezet-társadalmi csoport saját magával szemben tanúsított attitűdjének átvételét, amelynek mind ő maga, mind a többiek is tagjai; mindez a velük mint egyénekként és az egész csoporttal fennálló integrált társadalmi kapcsolatai alapján történik. Így a csoport által folytatott általános társadalmi tapasztalási és viselkedés folyamat közvetlenül jelentkezik számára saját élményében, s ennek során – e társadalmi folyamat alapján – tudatosan és kritikusan tudja irányítani és vezérelni magatartását, mind a társadalmi csoporthoz mint egészhez, mind a többi egyéni taghoz való viszonyában. Következésképpen, nemcsak ön-tudatos, hanem önkritikussá is válik; az önkritika révén tehát az egyéni viselkedés vagy magatartás fölött gyakorolt társadalmi ellenőrzés a társadalmi eredet következtében és az ilyen természetű kritika alapján érvényesül. Vagyis az önkritika lényegében társadalmi kritika, az önkritika által szabályozott viselkedés pedig lényegében társadalmilag szabályozott viselkedés.² Következésképpen, a társadalmi ellenőrzés, amelytől távol áll a szándék, hogy elfojtsa az ember kibontakozását, vagy eltörölje ön-tudatos egyéniségét, éppen ellenkezőleg, valójában ennek az egyéniségnek alkotóeleme és visszavonhatatlanul összefonódott azzal. Az egyén ugyanis annyiban az, ami: tudatos és egyéni személyiség, amennyiben a társadalom tagja, részt vesz az élmény és cselekvés társadalmi folyamatában és ennek során magatartása társadalmilag szabályozott.

Az ön-tudatos közösségnek a pusztá léte is olyan egyénektől függ, akik átveszik a többi egyén attitűdjét. Mint említettem, ennek a folyamatnak a fejlődése azon alapul, hogy különválasztjuk a csoport és az egyén attitűdjét, vagyis hogy elérkezünk az „általános másikhoz”. A labdajáték példáján illusztráltam ezt, amikor egy egyénekből összetevődő csoport attitűdjei olyan kollektív reakció részesei, amelyben a különböző reakciók egymást involválják. Amennyiben valaki fölveszi a csoport valamely tagjának attitűdjét, ezt a csoport többi tagja cselekvésének viszonylatában kell megtennie; ha pedig maradéktalanul alkalmazkodni kíván, akkor a folyamatban részt vevő valamennyi többi egyén attitűdjét is át kellene vennie. Természetesen azt, hogy milyen mértékben tudja ezt megvalósítani, korlátozzák a képességei, de azért minden értelmes folyamatban kielégítő módon át tudjuk vállalni a cselekvésben részt vevők szerepét ahhoz, hogy értelmessé tegyünk saját cselekvésünket. Rendkívül nagy eltérés mutatkozik abban, milyen mértékben ha-

tolhat be az egész közösség élete az önálló egyének ön-tudatos életébe. A történettudomány nagyrészt azzal foglalkozik, hogy kinyomozza a fejlődést, amely még nem lehetett jelen a közösség tagjainak tényleges élményeiben abban az időben, amelyekről a történész ír. Az ilyen leírás fényt vet a történettudomány fontosságára. Áttekinthetjük egy kor eseményeit, s olyan változásokat, erőket és érdekeket mutathatunk ki, amelyeket abban az időben még senki sem ismert föl tudatosan. A történészre vár e kép megrajzolása, hiszen a tényleges folyamat meghaladta az egyes egyének tapasztalatait.

Időnként kiemelkedik egy személy, aki egy folyamatban levő cselekvésből többet fog fel, mint a többiek, aki a közösség egész csoportjaival léphet kapcsolatba – olyan csoportokkal, amelyeknek attitűdjei még nem jelentek meg a közösség többi csoportjainak életében. Vezér válik belőle. A feudális rendben az osztályok esetleg annyira elszigetelődhetnek egymástól, hogy bizonyos hagyományos körülmények között cselekedve egyszerűen meg sem értik egymást; s ekkor támadhat valaki, aki képes részt venni a csoport többi tagjának az attitűdjében is. Az ilyen természetű személyiségek igen jelentősékké válhatnak, mert lehetővé teszik az egymástól egyébként teljesen elszigetelt csoportok közötti kommunikációt. A politikában az ilyen jellegű képesség az államférfi attitűdje, aki részt tud venni a csoport attitűdjeiben és közvetíteni tud közöttük saját élményeinek általánossá tételével, s így az ő révén mások is osztozhatnak ebben a kommunikációs formában.

Szembeszökő a kommunikációs eszközök, például az újságok roppant jelentősége, hiszen olyan szituációkról számolnak be, amelyek révén valaki osztozni tud más személyek élményében és attitűdjében. Ugyanezt a funkciót tölti be a dráma is, mivel fontosnak ítélt szituációkat mutat be. Kiválaszt az ember pszichikumában hagyományosan jelen levő jellemeket, mint például a görög tragédiákban, majd ezeken az alakokon keresztül fejezi ki a szituációkat, amelyek ugyan a maguk idejére jellemzők, de átsegítik az egyéneket a közöttük magasodó falakon, és kommunikációt létesít a közösség különböző osztályainak tagjai között. Az ilyen természetű kommunikáció átnövése a drámából a regénybe történelmileg ugyanolyan jelentőségű, mint korunkban az újságírás. A regény olyan szituációt ábrázol, amely kívül esik az olvasó közvetlen látókörén; az ábrázolás úgy történik, hogy az olvasó részt vesz a szituációban szereplő csoport attitűdjében. Ilyen körülmények között jóval nagyobb mérvű a részvétel, következképpen a lehetséges kommunikáció, mint egyébként. Ennek a fejlődésnek természetes velejárója a közös érdeklődés. Képtelenség fölépíteni egy társadalmat olyan elemekből, amelyek kívül esnek az egyén életfolyamatain. Előfeltételünk kell valamiféle együttműködést, amelynek maga az egyén is részese, mivel számára ez a kommunikációban való részvétel egyetlen lehetséges alapja. Nem kezdhetünk kommunikációt a marslakókkal és nem alakíthatunk ki egy olyan társadalmat, amelyben nem rendelkezünk valamiféle előzetes kapcsolatokkal. Természetesen, ha a Marson létezik már egy a mienkkel azonos jellegű közösség, akkor elképzelhető a kommunikáció ennek tagjaival; az olyan közösséggel azonban, amely teljes egészében kívül áll a mi közösségünkön, amelynek nincsenek a mienkével közös érdekei, amely nem folytat semmiféle együttműködésre alapozott tevékenységet, nem alakíthatunk ki kommunikációt.

Az emberi társadalomban kialakultak bizonyos univerzális formák, amelyek univerzális vallások és univerzális gazdasági folyamatok alakját öltötték. A vallás esetében ezek az

emberek olyan alapvető attitűdjeiig nyúlnak vissza, mint az egymás iránti jóindulat, segítőkészség és egymás támogatása. Ilyen attitűdöket találunk a csoport tagjainak életében, sőt valamennyi univerzális vallásban fellelhető ezek általánosítása. Mindezek a folyamatok magukban hordozzák a felebaráti szeretetet, és amennyiben együttműködésre alapozott tevékenységről van szó, segítség nyújtását a bajba jutottaknak és szenvedőknek. A balsors süjtotta emberen való segítség, a beteg vagy más oknál fogva bajba jutott emberen való segítség alapvető attitűdje, szerves része az emberi közösség tagjai lelki struktúrájának. Ez még olyan körülmények között is megnyilvánul, amikor az ellenkező attitűd, tehát az ellenséges érzület megnyilvánulása jelentkezik; ilyen például az, amikor egy csatában a sebesült ellenségnek nyújtanak segítséget. A lovagiasság attitűdje, vagy pusztán csak az étel megosztása a másikkal, azonosítja az egyént a másikkal, még akkor is, ha az történetesen ellensége. Ezekben a szituációkban az egyén együttműködő attitűdöt tanúsít; s éppen az ilyen szituációkból, az univerzális együttműködő tevékenységből alakultak ki az univerzális vallások. Ennek az alapvető felebaráti szeretetnek a ki-fejlődése nyilvánul meg a könyörületes szamaritánusról szóló példabeszédben.

Másrészt az egyének részéről kimutatható a csere alapvető folyamata, ami azokból a javakból ered, amelyeket maguk nem tudnak közvetlenül hasznosítani, de amelyek felhasználhatók saját szükségleteik fedezésére. Az ilyen csere végbemehet mindenütt, ahol fölöslegekkel rendelkező egyének kommunikációt tudnak létesíteni egymással. A szükséglet attitűdjében is megnyilvánul a részvétel: minden személy behelyezi magát a másik attitűdjébe, fölismerve a cserében mindkettőjük számára megnyilvánuló kölcsönös értéket. Ez nagymértékben elvont viszony, hiszen olyasmis létesít a csere révén kapcsolatot közte és valaki között, amit ő maga nem tud hasznosítani. Ez a szituáció ugyanannyira univerzális, mint amelyre a felebaráti szeretet esetében utaltunk. Ez a két attitűd tükrözi a leguniverzálisabb és pillanatnyilag legelvonatbabb társadalmat. Ezek az attitűdök meghaladhatják a saját életfolyamataik köré szervezett különböző társadalmi csoportok határait, és még a csoportok közötti tényleges ellenségeskedés közepette is megnyilvánulhatnak. A csere, vagy a segítségnyújtás folyamatában együttműködő tevékenységre léphetnek olyan személyek is, akik egyébként ellenséges érzülettel viseltetnének egymással szemben.

E két attitűd mélyén ott rejlik az, ami minden igazi kommunikáció része. Bizonyos tekintetben univerzálisabb a vallások és gazdasági attitűdöknél, más tekintetben viszont kevésbé az. Mielőtt kommunikációt létesítenénk, rendelkezünk kell valamivel, amit közölni kívánunk. Látszólag rendelkezhetünk a közös nyelv szimbólumával, de ha nincsenek közös gondolataink (és ezzel járó közös reakcióink) azokkal, akik ezt a nyelvet beszéljük, nem létesíthetünk velük kommunikációt; így tehát még a dialógus folyamatának is együttműködésre alapozott tevékenységre kell épülnie. A kommunikáció folyamata univerzálisabb az egyetemes vallásnál, vagy az egyetemes gazdasági folyamatnál, mivel mindkettő alapjául szolgál. Az említett két tevékenység az együttműködésre alapozott leguniverzálisabb tevékenység. Talán a tudományos közösség az, amely bizonyos érelemben szintén ilyen univerzálissá vált, de még ez sem található meg olyan emberek között, akik nem rendelkeznek a tudatos jelekkel vagy irodalommal. Ezek szerint a kommunikáció folyamata bizonyos értelemben univerzálisabb e különböző együttműködésre alapozott folyamatoknál: ez az a közeg, amelynek révén egy ön-tudatos társadalom-

ban megvalósíthatók az együttműködésre alapozott tevékenységek. Világosan kell azonban látnunk, hogy ez együttműködésre alapozott tevékenységek közege; nem létezik semmiféle gondolkodási szféra mint olyan, amely egyszerűen csak önmagától valósulhatna meg. A gondolkodás nem olyan terület vagy tartomány, amely kiemelhető a lehetséges társadalmi felhasználás keretéből. Kell léteznie valamiféle olyan területnek, mint a vallás vagy a közgazdaságtan, amelyben akad valami, ami igényt tart kommunikációra, amelyben együttműködésre alapozott folyamat van, és amelyben a kommunikáció társadalmilag felhasználható. Fel kell tételeznünk az ilyesféle együttműködésre alapozott szituációt, hogy elérjük az úgynevezett „dialógus univerzumát”. Az ilyen dialógus univerzuma mindezen különböző társadalmi folyamatok közvetítő közege, és ebben az értelemben univerzálisabb náluk; semmiképpen sem olyan folyamat azonban, amely úgyszólván önmagától halad előre.

Azért kell ezt hangsúlyoznom, mert a filozófia és a vele járó dogmák olyan gondolatfolyamatot, olyan gondolkodási szubsztanciát vezettek be, amely éppen azokat a folyamatokat előzi meg, amelyek keretében végbemegy a gondolkodás. Ámde a gondolkodás nem egyéb, mint az egyén reakciója a másik egyén attitűdjére azon tágan értelmezett társadalmi folyamaton belül, amelyben mindketten részt vesznek, továbbá valaki előrevetülő cselekvésének irányítása mások olyan attitűdjei révén, amelyeket az illető képes magáévá tenni. S mivel ebből áll a gondolkodás folyamata, nem valósulhat meg egyszerűen csak önmagától.

A nyelvet a társadalmi szervezés olyan alapelvének tekintem, amely lehetővé teszi a jellegzetesen emberi társadalom kialakulását. Természetesen ha élnek marslakók, kommunikálhatunk velük, amennyiben társadalmi kapcsolatra léphetünk velük. Ha külön tudjuk választani a bármely gondolkodási folyamathoz szükséges logikai konstansokat, akkor ezek révén feltehetőleg olyan helyzetbe kerülnénk, hogy kommunikációt létesíthetnénk a másik közösséggel. Közös társadalmi folyamatot hoznánk létre, s így valószínűleg bármely történelmi korszak, és világűr bármely pontjának élőlényeivel társadalmi folyamatot létesíthetnénk. A gondolkodás segítségével valamely társadalmat előrevetíthetünk a jövőbe, vagy visszavetíthetünk a múltba, de mindenkor társadalmi viszonyt előfeltételezünk, amelynek keretében végbemegy ez a kommunikációs folyamat. A kommunikáció folyamata nem feltételezhető önmagában létező valamiként, vagy a társadalmi folyamat előfeltételeként. Ellenkezőleg, a társadalmi folyamatot kell előfeltételeznünk, hogy egyáltalán lehetővé váljék a gondolkodás és a kommunikáció.

34. A közösség és az intézmény³

Léteznek úgynevezett általános társadalmi attitűdök, amelyek lehetővé teszik a szervezett ént. A közösségen belül, lényegében azonos szituációkban, kialakulnak bizonyos cselekvési módok, és ezek a bárki részéről megnyilvánuló cselekvési módok azok, amelyeket bizonyos lépéseinkkel másokban előhívunk. Amikor érvényesítjük jogainkat, határozott reakciót igénylünk, éppen azért, mert ezek univerzális jogok – olyan reakciót, amely mindenki részéről elvárható, és talán be is következik. Mármost, ez a reakció jelen van lelki alkatunkban; bizonyos mértékig hajlandók vagyunk másvalakivel szemben

ugyanazt az attitűdöt tanúsítani, ha ő felszólít erre bennünket. Amikor másokból kiváltjuk ezt a reakciót, átvehetjük a másik ember attitűdjét, majd ehhez igazíthatjuk saját magatartásunkat. A közösségben, amelyben élünk, tehát megvannak a közös reakciók egész sorozatai, és ezeket a reakciókat nevezzük „intézményeknek”. Az intézmény a közösség valamennyi tagjának közös reagálása valamely specifikus szituációra. Ez a közös reakció természetesen az egyes emberek jellemének megfelelően változik. A tolvajlást illetően a seriff reakciója különbözik az ügyész, a bíró vagy az esküdtek stb. reagálásától; s mégis, valamennyiük reakciója a tulajdon védelmét szolgálja, és ebben bennfoglaltatik mások tulajdonjogának elismerése. A közös reakció különféle formákat ölt. S ezek a variációk olyan szervezetségűek, hogy amint azt a különböző tisztviselőkon illusztráltuk, egységbe foglalják a különféle reakciókat. A rendőrhöz fordulunk segítségért, az államügyésztől várjuk el, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket, a bíróságtól és különböző tisztviselőitől pedig azt, hogy folytassák le a pert a bűnöző ügyében. Átvesszük mindazon tisztviselők attitűdjét, akik részt vesznek a tulajdon megóvásában; szervezett folyamatként mindezek az attitűdök megtalálhatók bizonyos értelemben saját természetünkben. Amikor kiváltjuk őket, föl vesszük az általam „általános másiknak” nevezett attitűdjét. Az ilyen szervezett reakciósorozatok összefüggnek egymással: egyetlen ilyen reakciósorozat kiváltásával implicite kiváltjuk az összes többit is.

A társadalom intézményei tehát a csoport- vagy társadalmi cselekvés szervezett megnyilvánulásai, amelyek szervezete lehetővé teszi, hogy a társadalom egyes tagjai megfelelően és társadalmi vonatkozásban cselekedhessenek, mert átveszik a többieknek ezekkel a tevékenységekkel szembeni attitűdjét. A zsarnoki, megmerevedett és ultrakonzervatív társadalmi intézmények, mint például az egyház, amelyek többé-kevésbé merev és rugalmatlan haladásellenességükkel szétzúzzák és kiirtják az egyéniséget, elleneznek a tagjaik vagy alárendelt személyek esetében mindennemű határozott, vagy eredeti gondolat- és viselkedés-megnyilvánulást, – tapasztalás és viselkedés általános társadalmi folyamatának nem kívánatos, de nem is szükségszerű következménye ez. Semmiféle szükségszerű vagy elkerülhetetlen ok sem indokolja, miért kellene a társadalmi intézményeknek zsarnokiaknak, vagy mereven konzervatívaknak lenniük, s miért ne lehetnének inkább – amire ugyancsak sok példát sorolhatnánk – rugalmasak és haladó szelleműek, miért ne ösztönözhetnék az egyéniség kibontakozását, ahelyett, hogy elleneznék ezt. Mindenesetre, társadalmi intézmények nélkül, azon szervezett társadalmi attitűdök és tevékenységek nélkül, amelyek ezeket a társadalmi intézményeket alkotják, egyáltalán nem is létezhetnének teljesen érett egyéni én-ek és személyiségek; az általános társadalmi életfolyamatban (amely szervezett formában a társadalmi intézményekben manifesztálódik) részt vevő egyének ugyanis csak annyiban fejlődhetnek és juthatnak el odáig, hogy teljesen érett énnel vagy személyiséggel rendelkezzenek, amennyiben egyéni élményeikben valamennyien ezeket a társadalmi intézmények által megtestesített vagy képviselt szervezett társadalmi attitűdöket és tevékenységeket tükrözik. A társadalmi szervezetek, akár csak az egyéni én-ek, a társadalmi életfolyamat emberi evolúciós szintjén belül fejlődési fokok, vagy annak specifikus, formalizált manifesztációi. Mint ilyenek, nem feltétlenül hatnak bomlasztóan az egyes tagok egyéniségére; s nem feltétlenül tükrözik vagy védelmek a cselekvés bizonyos rögzített és specifikus mintáinak szűken értelmezett meghatározásait, amelyeknek bármely adott körülmény között jellemezniük kellene minden

intelligens és társadalmilag felelős egyénnek, mint valamely adott közösség, vagy társadalmi csoport tagjának a viselkedését (szemben az olyan korlátolt és társadalmilag felelőtlen egyénekkel, mint például az idioták és gyengeelméjűek viselkedésével). Éppen ellenkezőleg, csupán nagyon tág és általános értelemben kell meghatározniuk az egyéni magatartás társadalmi, vagy társadalmilag felelős mintáit, méghozzá úgy, hogy tág teret biztosítsanak az eredetiségnek, a rugalmasságnak és a legkülönfélébb ezzel rokon magatartásfajtáknak; s a társadalmi életfolyamat – emberi szinten megvalósult – egész szervezett struktúrájának legfőbb formalizált funkcionális aspektusaiként és szakaszaiként, e folyamat egészéhez hasonlóan, ugyancsak dinamikus és haladó jellegűek.⁴

Rengeteg intézményes reakció létezik, amely – mint gyakran hangoztatjuk – önkényes; ilyenek például valamely specifikus csoport szokásai. A szokásmodor, legjobb értelmében, természetesen nem különböztethető meg az erkölcsötől, s nem egyéb, mint az egyén udvariassága a körülötte levő emberekkel szemben. Voltaképpen mindenkinek mindenki mással szembeni természetes udvariasságát fejezné ki. Kellene léteznie ilyen megnyilvánulási formának, de természetesen az udvariasság kinyilatkoztatására szolgáló igen sok szokás merőben önkényes. A különböző közösségekben eltérő szokások honosodtak meg például a köszönés módját illetően; ami az egyikben udvariassági formula, sértésnek minősülhet a másikban. Felmerül a kérdés, vajon az udvariasság attitűdöt kifejező bizonyos szokások „konvencionálisoknak” nevezhetők-e? Véleményünk szerint erre a kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha különbséget teszünk szokások és konvenciók között. A konvenciók elszigetelt társadalmi reakciók, amelyek nem válnak a közösség jellegé. A konvenciók elszigetelt társadalmi reakciók, amelyek nem válnak a közösség jellegé, szemponjtájból olyan lényeges tényezőkké (vagy pláne nem alkotják annak lényegét), mint amilyenek például a társadalmi reakciókban manifesztálódnak. Zavar támadhatna abból, ha a szokást s az erkölcsöt a konvenciókkal azonosítanánk, mert az előbbiek nem önkényesek abban az értelemben, ahogyan a konvenciók azok. A konzervatív emberek azonosítják a pusztán konvenciót a társadalmi szituáció lényegével; szerintük tehát semmin sem szabad változtatni. De már maga az a megkülönböztetés, amelyre utaltam, jelzi, hogy ezek a különböző intézmények – olyan szituációkra adott társadalmi reakciók, amelyekben egyének társadalmi cselekvéseket folytatnak – szervesen összefüggnek egymással, olyan módon, amit a konvenciók esetében nem tapasztalhatunk.

Az ilyen kölcsönös összefüggés egyike azoknak a szempontoknak, amelyek például a történelem gazdasági értelmezése során válnak szembeszökővé. Ezt elsőként többé-kevésbé pártdoktrínaként a marxista szocialisták fejtették ki, és specifikus gazdasági értelmezést fűztek hozzá. Napjainkban már a történészek elfogadott módszerévé vált, mert fölismerjük, ha sikerül tisztázniuk a tényleges gazdasági szituációt, amely természetesen hozzáférhetőbb a legtöbb társadalmi megnyilvánulásnál, ebből kiindulva közelíthetnek a közösség többi megnyilvánulása és intézménye felé. A középkori gazdasági intézmények révén meg tudjuk magyarázni e kor többi intézményét is. Közvetlenül eljuthatunk a gazdasági szituációhoz, s ebből kiindulva feltárhatjuk, milyen volt, vagy lehetett a többi intézmény. Az intézmények, a szokások, vagy a szavak bizonyos értelemben rávilágítanak magának a közösségnek az életmódjára. Amikor pedig valamely egyén, teszem azt gazdasági alapon nyilvánul meg a többiekkel szemben, nem csupán egyetlen reakció, hanem összefüggő reakció-csoportot vált ki.

Pontosan ugyanez a helyzet az élettani szervezet esetében is. Egy álló ember egyensúlya megbomlik, ez alkalmazkodást igényel, ami csak annyiban lehetséges, amennyiben az idegrendszer érintett részei bizonyos határozott és egymással összefüggő reakciókat idéznek elő. A reakció különböző részei elkülöníthetők, a szervezetnek azonban egységes eszként kell cselekednie. Mármost igaz, hogy a társadalomban élő egyén bizonyos olyan szervezetben él, amely eszként reagál rá, és cselekvésével ő maga váltja ki ezt a többé-kevésbé szervezett reakciót. Meglehet, ennek a szervezett reakciónak csupán egészen elemnyésző kis töredéke kelti fel a figyelmét – például csak bizonyos pénzmennyiség útját kíséri figyelemmel. De ez a csere nem mehetne végbe az egész gazdasági szervezet nélkül, ez viszont magában foglalja a csoportélet valamennyi többi szakaszát is. Az egyén bármikor tetszése szerint áttérhet egyik szakaszról a másikra, mert saját természetében hordozza a cselekvése által kiváltott típust. Amikor fölvesz valamely intézményes attitűdöt, bizonyos fokig az egész társadalmi folyamatot megszervezi, annak arányában, amennyire teljes én.

A nevelési oktatás folyamat ennek a társadalmi reakciónak a bevitele az egyénbe, s e folyamat többé-kevésbé elvont módon viszi át a közösség kulturális eszközeit.⁵ A nevelés kétségtelenül az a folyamat, melynek során bizonyos szervezett reakciósorozatot átveszünk, és azt magunkkal szemben ingerként alkalmazzuk; s amíg valaki nem képes ugyanúgy reagálni saját magára, ahogyan a közösség reagál rá, valójában nem is tartozhat a közösséghez. Esetleg egy kis közösségbe tartozhat csupán, ahogyan a kisfiú sokkal inkább a banda tagja, mint a nagyvárosé, ahol lakik. Valamennyien kis klikkekhez tartozunk, s egyszerűen csak ezeknek a körén belül mozgunk. Az önmagunkban jelen levő „szervezett másik” tehát egy kis hatósugarú közösség. Jelenleg arra törekszünk, hogy bizonyos mérvű nemzetközi szemléletet alakítsunk ki önmagunkban. Felismerjük, hogy egy nagyobb közösség tagjai vagyunk. A jelenlegi időszak eleven nacionalizmusa végül is a nagyobb közösség internacionalista attitűdjét hívja majd életre. A szituáció analóg a kisfiú és a banda helyzetével: a fiú éneke annak arányában növekszik, ahogyan e nagyobb közösség tagjává válik. Az én általában kétségtelenül megfelel azon társadalmi reakció szervezetének, amely a közösséget mint olyat alkotja; az én fejlettségének mértéke a közösségtől függ, attól, hogy milyen mértékben váltja ki az egyén önmagában a reakciók intézményes csoportját. A bűnöző az az ember, aki igen kis csoporton belül él, s onnan kiindulva végzi pusztítását abban a nagyobb közösségben, amelynek nem tagja. Elveszi mások tulajdonát, de ő maga nem tartozik ahhoz a közösséghez, amely elismeri és védelmezi a tulajdonjogokat.

Cselekvéseink kapcsán létezik egy szervezett reakciófajta, amely tükrözi azt a módot, ahogyan az emberek bizonyos szituációkban reagálnak rájuk. Ezeket a reakciókat természetünkben hordozzuk, mert a közösség tagjaiként nyilvánulunk meg a többiek iránt; ezúttal azt szeretném hangsúlyozni, hogy éppen ezeknek a reakcióknak a megszervezése révén válik lehetővé a közösség léte.

Hajlamosak vagyunk annak föltételezésére, hogy a közösség értékére vonatkozó ítéletünk a közösség nagyságától függ. Az amerikai, a társadalom minőségi tartalmával ellentétben a nagyságot tiszteli. De a történelem eddigi jó néhány legjelentősebb szellemi termékét Athén, ez a kis közösség, hozta létre. Ha szembeállítjuk vívmányait az Egyesült Államokéval, nyomban fölöslegessé válik a kérdés, vajon az egyiknek pusztán nagysága bármiféle összefüggésben áll-e a másik eredményeinek minőségi tartalmával. Hangsú-

lyozni kívánom a nagymértékben fejlett és szervezett közösség implicit univerzalizációját. Athén – Szókratész, Platon és Arisztotelész hazája – ugyanabban a korszakban egy nagy metafizikai fejlődés színhelye, politikai elméletek kidolgozóinak és nagy drámaíróknak a szülővárosa, valójában az egész világ közkinccse. A kis közösségnek tulajdonított minőségi eredmények csak annyiban mondhatók az övének, amennyiben rendelkezik a szervezettel, amely univerzalizálja ezeket az eredményeket. Az athéni közösség a rabszolgáinkon és egy szűk, korlátozott politikai szituáción épült; társadalmi szervezetének ez a része nem volt univerzális, s nem válhatott egy nagy közösség alapjává. A római birodalom túlnyomórészt azért hullott szét, mert egész gazdasági szerkezete a rabszolgáinkra épült. Nem univerzális alapon szervezték meg. Jogi szemszögből és közigazgatás szervezete tekintve univerzális volt, és hasonlóképpen a görög filozófiához, a római jog is örökségünk része. Amilyen mértékben sikeres valamely szervezet, annyiban univerzális, annyiban teszi lehetővé egy nagyobb közösség kialakulását. Bizonyos értelemben nem létezhet nagyobb közösség, mint amelyet az ésszerűség engedélyez, és a görögök az ésszerűséget a tudatos megnyilvánulásig fejlesztették.⁶ Ugyanabban az értelemben Jézus szentírása egyértelműen olyan felebaráti attitűdöt fejezett ki, amelyhez bárki folyamodhat, és ezzel megteremtette egy univerzális vallás táptalaját. Ami szép és csodálatra méltó, az univerzális – jóllehet talán igaz, hogy még nem jött létre az a konkrét társadalom, amelyben kifejezésre juthatna az univerzalizáció.

Politikailag Amerika, bizonyos értelemben univerzalizációt biztosított az úgynevezett „önkormányzatnak”. A feudalizmus és a céhek idején a középkor társadalmi szervezete érvényesült. Azok a közvetlen társadalmi szervezetek, amelyekben önkormányzat létezett, valamennyien specifikus átmeneti céhek, vagy különleges közösségek voltak. Amerikában az történt, hogy általánosítottuk az önkormányzat elvét, s ma már az egész közösség politikai ellenőrzésének legfőbb eszközévé lett. Ha lehetővé válik az ilyen jellegű ellenőrzés, elméletileg semmi sem korlátozza a közösség nagyságát. Csakis ebben az értelemben válnak a politikai kiterjedés magának a közösség teljesítményének kifejeződéssé.

Ezek szerint a társadalmi reakciók szervezete teszi lehetővé az egyén számára, hogy önmagában ne csak egyszerűen a másik, hanem úgyszólván az egész közösség reakcióját váltsa ki. Ez adja meg az egyén számára azt, amit „pszichikumnak” nevezünk. Mindennemű cselekvés most már bizonyos szervezett reakciót jelent; s ha valaki magában hordozza ezt a reakciót, akkor rendelkezik azzal, amit „pszichikumnak” nevezünk. Erre a reakcióra azokkal a szimbólumokkal utalunk, amelyek az ilyen reakciók kiváltásának eszközeiként szolgálnak. Amikor olyasféle meghatározásokat használunk, mint „kormány”, „tulajdon”, „család”, akkor úgyszólván kiemeljük a jelentésüket. Ezek a jelentések bizonyos reakciókon alapulnak. Az a személy, aki magában hordozza a saját cselekvésével kapcsolatban megnyilvánuló közösségi reakciót, ebben az értelemben a közösség pszichikumával rendelkezik. Így például, ha valaki tudós, számára saját közössége az összes kollégájából áll, de ebbe a közösségbe bárki beletartozik, aki megérti, amit mondanak. Ugyanez vonatkozik az irodalomra is. Közönségének nagysága funkcionális: ha a szerző eredményesnek bizonyul, bármilyen nagy lehet. A nagyság ebben az értelemben a minőségi teljesítmény jelölheti. Ami nagy, az bizonyos értelemben mindig objektív, mindenkor univerzális. Az egyén mentális fejlődése abból áll, hogy magába gyűjti ezeket a szervezett reakciókat, mégpedig implikált kölcsönös összefüggésükben.

Mindennek a racionális szakasza, ami egyezik azzal, amit „nyelv”-nek nevezünk, a szimbólum; ez a reakció kivitelezésének eszköze, mechanizmusa. A hatékony együttműködéshez rendelkezniünk kell a szimbólumokkal, amelyek révén megvalósíthatók a reakciók; a jelentéskordozó nyelv kialakítása tehát döntő fontosságú. A nyelv szervezett reakciókat tartalmaz: az érték, ezeknek a reakcióknak a jelentősége pedig abban a közösségben található, amelyből a reakciók szervezetét átvisszik magának az egyénnek a természetébe. A jelentéshordozó szimbólum nem egyéb a cselekvés azon részénél, amely gesztusként szolgál a folyamat másik részének, a másik reakciójának kiváltására, annak az egyednek az élményében, amely a gesztust teszi. Ezek szerint a szimbólumok használata rendkívül fontos, még ha a matematika által elért pontig fejlesztjük is, ahol a szimbólumok egyszerűen annak a matematikai közösségnek a szabályai alapján kombinálhatók, amelyhez tartoznak, anélkül, hogy tudnánk, voltaképpen mit is jelentenek. Az ilyen területeket valószínűleg el kell vonatkoztatnunk a szimbólumok jelentésétől; az érvelés racionális folyamatát valószínűleg meg, anélkül, hogy tudnánk jelentését. A matematikában x -el meg y -nal, ezek lehetséges kombinációival foglalkozunk; de nem tudjuk előre, mire alkalmazhatók. Noha bizonyos körülmények között ilyen módon is dolgozhatunk a szimbólumokkal, végül is gyakorlati szempontból ragadjuk meg és alkalmazzuk őket. A szimbólumok mint olyanok, egyszerűen csak a reakciók kiváltására szolgáló módzatok. Nem pusztán szavak, hanem meghatározott reakcióknak megfelelő szavak; bizonyos szimbólumsorozat kombinálásakor pedig elkerülhetetlenül bizonyos reakciósorozatot kombinálunk.

Ez ismét felveti az univerzalizáció kérdését. Amilyen mértékben az egyén fölveszi a másik attitűdjét, a szimbólum univerzális, de vajon valóban univerzális-e, ha ennyire korlátozott? Túlléphetünk-e ezeken a korlátokon? A logikával foglalkozó tudósok dialógus-univerzuma megvilágítja az univerzalizáció mértékét. Korábban azt feltételezték, hogy az univerzalizációt egy logikai axióma-sorozat alkotja, de a feltételezett axiómákról kiderült, hogy nem univerzálisak. Így azután az „univerzális” dialógust, ahhoz, hogy univerzális legyen, folyamatosan módosítani kell. Képviselettel azokat a racionális lényeket, amelyekkel érintkezünk, és egy ilyenfajta világban megvan az univerzalizáció lehetősége. Véleményem szerint ilyen lenne a jelentéshordozó szimbólumok használatából következő univerzalizáció. Ha sikerül megkapnunk a jelentéshordozó szimbólumok sorozatát, amely ebben az értelemben univerzális jelentéssel rendelkezik, akkor az ezen a nyelven értelmesen beszélő bármely személy ennek az univerzalizációnak birtokában lenne. Ezek szerint semmiféle egyéb megszorítás sincsen, mint hogy az illető beszéljen azon a nyelven és használja az ezeket a jelentéseket hordozó jelzéseket; ez pedig abszolút univerzalizációt biztosít bárkinek, aki használja a nyelvet. Természetesen különböző dialógus-univerzumok léteznek, de valamennyinek az alapja – abban a mértékben, amennyire érthetőek egymás számára – a logikával foglalkozó tudósok dialógusának univerzuma a maga konstansaival és premissza-függvényeivel; bárki, aki használja ezeket, a dialógusoknak ugyanahhoz az univerzumához tartozik. Ez eredményezi a kommunikáció folyamatának potenciális univerzalizációját.⁷

Igyekeztem kiemelni, hogy a társadalom, amelynek tagjai vagyunk, bizonyos szituációkra, amelyeknek az egyén részese, szervezett reakciósorozatot képvisel. Amennyiben az egyén be tudja építeni ezeket a szervezett reakciókat saját természetébe, továbbá a szimbólum segítségével ki tudja váltani ezeket a társadalmi reakciókat, olyan pszichikummal